

Витоки збройного повстанського руху

Армія Української Народної Республіки.
Спереду — Головний отаман Симон
Петлюра, у другому ряді ліворуч —
полковник Євген Кошовий.

ДВАДЦЯТЕ СТОРІЧЧЯ СТАЛО ЧАСОМ ПОЛІТИЧНОГО ВИЗВОЛЕННЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ. Протягом попереднього століття, яке ввійшло в історію як епоха пробудження націй, було закладено міцні ідейні підвалини, що на них пізніше вибудувалися визвольні рухи. Якщо тоді справою національного відродження переймалася лише незначна частина інтелектуалів, то тепер вона перетворилася на справу всенародну. Найбільше прислужилися до цієї зміни ті ж таки інтелектуали, котрі зуміли надихнути ідеєю національної незалежності широкі маси. Так утверджувався націоналізм — визначальна для ХХ сторіччя ідеологія.

Національно-визвольні рухи визрівали одночасно в різних частинах світу. Звісно, деякі з них перебували в авангарді, інші розвивалися дещо повільніше. Справжнім вибухом боротьби поневолених народів ознаменувався завершальний період Першої світової війни. Ослаблені імперії розпалися не лише внаслідок ударів ззовні, але й через потужний тиск ізсередини. Так, на руїнах двох найбільших імперій — Австро-Угорської та Російської — постала низка незалежних національних держав.

Водночас з іншими народами підняли зброю й українці. Проте з різних причин (через несприятливі зовнішні обставини, неготовність політичної еліти тощо) вони зазнали поразки: Українську Народну Республіку та Західноукраїнську Народну Республіку було розбито, а їхні території розділено між державами-окупантами.

Шок, спричинений таким поворотом подій, призвів до важливих змін у структурі українського політикуму. На задній план відійшло старше покоління (здебільшого представники соціалістичного табору), натомість наперед виступила сформована щойно в роки війни українська військова еліта. Саме військовики, котрі не встигли відіграти важливої ролі на попередньому етапі визвольних змагань, вирішили продовжити їх після капітуляції політиків. Частина з них розпочала відчайдушну боротьбу з радянською окупацією у лавах отаманських загонів, інші, об'єднавшись у підпільну структуру — *Українську Військову Організацію* — протистояли польським загарбникам.

Рішучі виступи повстанців у Холодному Яру та в інших місцевостях Центральної та Південної України було потоплено в крові російськими каральними експедиціями. Підпільна діяльність УВО натомість поширювалася, і незабаром вона охопила всю Західну Україну. Основу нової організації творили ветерани визвольних змагань, вояки армій УНР та ЗУНР. Очолив її полковник *Євген Коновалець*.

Головною метою УВО було не дати окупаційній владі утвердитися на українських землях. Задля цього бойовики організації проводили партизанські рейди, руйнуючи комунікації, нападаючи на державні установи та польські маєтки. Значного розголосу набула саботажна акція, унаслідок

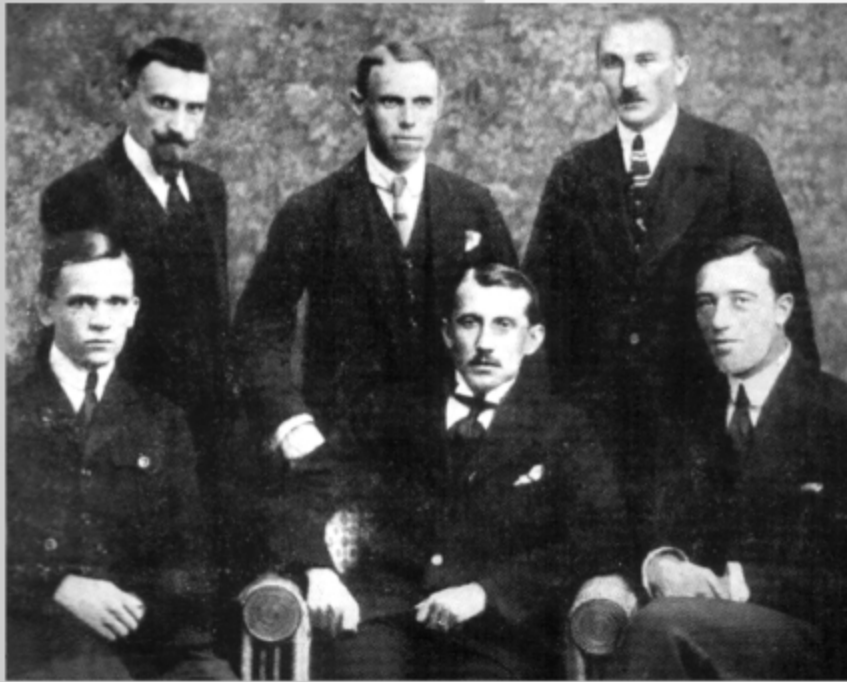
Українська Військова Організація — підпільна військово-політична організація, яку створили 1920 року (за іншими джерелами — 1921) ветерани збройних формувань УНР та ЗУНР з метою продовжити боротьбу проти іноземних окупантів. Основними засобами діяльності УВО стали пропаганда й терор проти представників окупаційної влади. Від 1927 року функціонував друкований орган УВО — часопис «Сурма», який нелегально розповсюджували в Західній Україні. Наприкінці 1920-х років УВО поступово зближується з молодіжними націоналістичними організаціями, унаслідок чого виникає єдина Організація Українських Націоналістів (1929). Після створення ОУН УВО ще деякий час існувала автономно; процес її влиття остаточно завершився 1932 року.

якої було знищено сотні польських фільварків, поліційних станиць, залізничних станцій та мостів. 25 вересня 1921 року бойовик УВО Степан Федак — «Смок» здійснив невдалий замах на керівника Польської держави маршала Юзефа Пілсудського та львівського воєводу Казимира Грабовського. Такими діями УВО намагалася засвідчити протест місцевого населення проти переходу українських земель під владу Польщі. Саме тому найактивніша бойова діяльність організації припадає на період до 1923 року, коли питання приналежності цих територій мали розглянути на міжнародному форумі в Парижі.

Характерно, що на цьому етапі УВО не мала докладної політичної програми. Можливо, такою була відповідь військовиків політикам, котрі в 1917–1920 роках надміру переймалися власними партійними програмами, ставлячи їх понад національні інтереси, що зрештою й призвело до втрати державності. Однак уже незабаром очільники УВО зрозуміли: подальша боротьба вимагає чіткої ідейної платформи. Тогочасне українське суспільство швидко розшарувалося відповідно до політичних уподобань. Деякі члени УВО ставали прихильниками, чи навіть діячами

■ Із підпільного видання УВО «Сурма»:

«З підпілля темного йде у світ широкий український боевик зі сурмою в руках і мечем при боці. З-під землі виходить він на світло денне і ставить свої кроки, повільні може, але певні. Під землею він виріс, але вродився на білому світі. В надлюдських муках зродила його мати, кров невинно помордованих ворожою рукою. Кат був його повитухою, скрипіт шибениць — колісковою піснею, а казками — зойки катованих. Годувався терпінням народу, а вмивали його сльози сиріт. Дві пестунки мав він: Любов і Ненависть, а одного учителя — Правду. Церквою для нього були могили по полях, а дзвонами — ворожі стріли до засуджених на смерть. Лиця його усміх не красить, але і сум йому чужий. Що зветься страхом — не знає, про боязнь не чув. Милосердя не просить і не дає. Одну віру має, віру в нарід свій, з котрого вийшов, до котрого йде й серед котрого жити буде. А житиме вічно, бо він безсмертний. Він дух — думка, вполочена в силу. Думка мільйонів, що за правду лягли, ідея мільйонів, що до правди йдуть. Він вічний, безсмертний, непоборимий. І ціль у нього одна: воля у власній державі. Суверенна, Соборна, Українська Держава — то його найближча мета, а шляхом до Неї — Боротьба».

◀ Творці УВО. Нарада Стрільцької ради в Празі. Липень 1920 р. Зліва направо сидять: сотник Іван Андрух, полковник Євген Коновалець, сотник Василь Кучабський; стоять: невідомий, сотник Михайло Матчак, сотник Ярослав Чиж.

Євген Коновалець (1891–1938) народився в селі Зашків на Львівщині в учительській родині. Навчався на правничому факультеті Львівського університету. Активний громадський діяч, згодом — хорунжий австрійської армії. Потрапив у російський полон, із якого звільнився восени 1917 року у Києві виступив співорганізатором Корпусу Січових стрільців, став його командиром. Корпус під його керівництвом став найкращою бойовою одиницею армії УНР. Після поразки визвольних змагань Коновалець став одним із засновників УВО та очолив цю організацію. 1929 року обійняв посаду Голови Проводу новоствореної ОУН. Убитий агентом НКВД Павлом Судоплатовим 23 травня 1938 року в місті Роттердамі.

▲ Група членів УВО.
Долинщина, Івано-Франківська
область, 1920-ті рр.

різноманітних партій. До того ж саме в цей час в організації стали ширитися радянофільські настрої — частина з її членів, дотримуючись принципу «ворог мого ворога — мій товариш», вирішила покластися в антипольській боротьбі на допомогу СРСР. Засадничі розходження у виборі союзників призвели до конфлікту, який, утім, невдовзі було залагоджено. Прихильники співпраці з Радянським Союзом відійшли від УВО, створивши Західноукраїнську Народну Революційну Організацію.

Вироблення єдиної політичної лінії УВО було доволі складним і тривалим процесом через закономірний спротив військовиків, які вважали його зайвим політиканством.

Значно швидше політична та ідеологічна кристалізація відбувалася в молодіжному середовищі. Політична еліта старшого покоління, що не зуміла повести український визвольний рух до перемоги, була скомпрометована, і це відкрило дорогу новому поколінню борців. Молоді, енергійні, багато в чому непередбачувані ідеалісти — саме вони визначали політичне життя Західної України міжвоєнного періоду, стали основою українського визвольного руху, ядром ОУН та УПА. Виховані на героїці попередніх поколінь борців за волю, на творах модних тоді волюнтаристських філософів, справжні романтики, вони були готові взяти на свої юні плечі тягар боротьби та донести його до переможного завершення. Коли старші політики обмірковували, як використати наявну ситуацію, щоб поліпшити життя свого народу, вони готувалися її докорінно змінити. Їх мало цікавили засади

Ольга Басараб (1890–1924) — громадсько-політична діячка, член Першої жіночої чоти Українських січових стрільців. У роки Першої світової війни працювала в Червоному Хресті. Від 1923 року була членом Головної управи філії Союзу українок у Львові; згодом — членом УВО, працювала в розвідчій референтурі. Заарештована польською поліцією і замордована в тюрмі в ніч з 12 на 13 лютого 1924 року

так званої реальної політики й раціональні спроби подолати проблеми, їхнім гаслом стало: «Якщо потрібно — значить можливо».

Очевидно, що цей масовий молодіжний рух розпочинався стихійно: спонтанно з'являлись організації, деякі з них існували довше, інші ж зникли геть непоміченими. Можливо, молодь так і не відіграла б жодної важливої ролі, а її енергію було б випущено, наче пару з киплячого казана, якби вона не віднайшла спільного річища, у якому змогла розвинути, поступово консолідуючись і водночас не втрачаючи запалу та динамізму. Таким річищем стала ідеологія націоналізму. Це й не дивно, адже націоналізм поєднував у собі все те, що приваблювало тодішню молодь — романтику боротьби, зухвалість, впевненість у своїх силах. Культурним твором для молодих стала книга Дмитра Донцова «Націоналізм». Ця праця, хоч і далека від розважальної літератури, сприймалася дуже легко, від неї віяло енергією, що запалювала серця. Багатьом книжка дала перший поштовх до боротьби. Поняття чину — одне із центральних її понять — стало визначальним для світогляду цілого покоління.

Єдність ідеологічного начала молодіжних структур спонукала до організаційного єднання. Крім того, молодь прагнула виправити помилки своїх попередників та протиставитися тогочасним політикам, нездатним сконсолідувати численні партії та організації. Союз української націоналістичної молоді, Група української державницької молоді, Організація вищих клас українських гімназій, Легія українських націоналістів та багато інших націоналістичних структур стали полігонами, на яких випробовувалися головні засади ідеології та діяльності майбутнього українського вивольного руху.

Наприкінці 20-х років дійшло до зближення двох крил українського вивольного руху — молодіжного та військового. Поєднання бурхливої молодечої енергії та вагомого досвіду ветеранів воєнних дій дало вкрай небезпечну для ворогів вибухову суміш, яка ввійшла в історію України під назвою

▲ Дмитро Донцов — один з ідеологів українського націоналізму.

► Перше видання праці Д. Донцова «Націоналізм» (1926).

▼ Засновники ОУН. Конгрес Українських Націоналістів. Відень, 1929 р. Зліва направо: у першому ряді — Юліан Васисиян, Дмитро Андрієвський, Микола Капустянський, Євген Коновалець, Микола Сціборський, Яків Моралевич, Володимир Мартинець, Микола Вікул; у другому ряді — Іван Малько, Осип Бойдуник, Максим Загрянний, Євген Зиблікевич, Петро Кожевників, Дмитро Демчук, Леонід Костарів, Олесь Бабій, Ріко Ярій, Михайло Антоненко, Зенон Пеленський; у третьому ряді — Юрій Руденко, Ярослав Барановський, Степан Охримович, Степан Ленкавський, Андрій Федина, Ярослав Герасимович, Теофіл Пасічник-Тарновський, Олександр Згорлякевич.

▲ Група членів ОУН, 1930-ті рр.

Організація Українських Націоналістів. Полковник Євген Коновалець, котрий очолив ОУН, став своєрідним містком між двома поколіннями борців. Його вагомий авторитет та непересічний розум згладжували неминучі непорозуміння між молодшими та старшими членами.

Нова організація суттєво відрізнялася від інших тогочасних суб'єктів політичного процесу. Адже її задумували не як звичайне політичне утворення, а радше як орден борців за визволення України. Тому тут більше уваги приділялося не програмі вирішення конкретних суспільних проблем, а морально-етичній підготовці членів, вихованню лицарів української ідеї. У цьому плані ОУН насправді дещо нагадує середньовічні військово-релігійні ордени. «Бог і Україна» — такими були ключові поняття виховного процесу, а головні постулати було викладено в «Декалозі українського націоналіста», «12 прикметах українського націоналіста» і «44 правилах життя українського націоналіста», що не тільки формою, але й змістом суголосні з релігійними канонами.

Несподівані бойові акції ОУН, що завжди мали чітку й зрозумілу мету; потаємні підпільні зв'язки, що, здавалося, сягали кожного закутка української землі; героїзм жертв, які, не схиливши голів перед ворогом, прощалися зі своїм молодим життям із кличем «Слава Україні!» на ву-

▲ Члени ОУН. Зліва направо: внизу — Дмитро Данилишин, Володимир Білас, Микола Мотика; угорі — Василь Білас, Олександр Буній.

► Судові фото Дмитра Данилишина (поранений) і Василя Біласа. Обидва бойовики були страчені 23 грудня 1932 р. Вийшовши на ешафот, Данилишин заявив: «Мені дуже жаль, що я можу лише раз вмерти за Україну». Білас попрощався з життям вигуком «Хай живе Україна!».

стах — від усього цього віяло звитязною романтикою та містичністю. Молоді, яка зачитувалася книжками Чайковського та Кашченка, видавалося, ніби повернулися героїчні часи Запорозької Січі. Тим часом старше покоління, яке нишком проклинала долю українського народу, відчуло, що Бог урешті почув їхні молитви і з'явилася сила, здатна захистити українців.

«Здобудеш Українську Державу, або загинеш у боротьбі за неї» — цю клятву виголошували тисячі юнаків та дівчат, що ставали до лав ОУН. І то не були порожні слова — молоді люди справді гинули, потрапляли до в'язниць, до концтабору «Берега Картузька». Однак це їх не зупиняло.

Поступово основний тягар боротьби перебирали на себе саме молоді. Більшість старших членів ОУН, як колишні військовики, змушені були покинути Польщу, а тому не брали безпосередньої участі в бойових акціях. Тож молодь була вже не тільки кістяком ОУН, але й очолювала її структури на українських землях.

Пік діяльності Організації Українських Націоналістів припадає на 1933–1934 роки — час, коли Крайову езекутиву (КЕ) — виконавчий орган — очолював *Степан Бандера*.

Саме під його керівництвом проведено гучні пропагандистські акції — «шкільну» (масова відмова учнів від навчання польською мовою, нищення польської державної символіки в школах, вимога повернути українських учителів) та антимонопольну (бойкот тютюнових та алкогольних виробів, на які існувала державна монополія).

22 жовтня 1933 року 19-річний юнак Микола Лемик здійснив замах на радянського консула у Львові. Унаслідок було вбито урядовця консульства Олексія Майлова. Після замаху Лемик здався в руки поліції. На судовому процесі він заявив: «На приказ ОУН я прийшов до консульства з метою вбити представника московської влади, яка силою загарбала українську державу, нищить українську культуру і терором та голодом нищить українську націю».

15 червня 1934 року 21-літній Григорій Мацейко здійснив вдалий замах на міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького. Поліція так і не спіймала виконавця атентату. Натомість хвиля масових арештів винесла на лаву підсудних цілу когорту провідних членів ОУН. Коли на так званих Варшавському та Львівському процесах було оприлюднено

УКРАЇНСЬКІ

БАТЬКИ Й МАТЕРІ!

Нам не варто дивитися спокійно, як пролетарі дихають над українською дитиною. Нам не варто дивитися спокійно, як він перемілює душу вашої молоді...

Во час терор називати, що пав дитяче життя. Во час посылати дитини в «протестанти» до польських школах. Во час підписувати клятви за українською школою. Це все нічого не поможе. Дитини не навчаться і не вивчать своїх мов, коли ми їх не урешимо. Дитини повинні самі себе захищати, коли ми їх не проважимо. Во українську школу треба боронити, а не просити. Українську школу треба здобути!

Ма жужити перейти від оборони до рішучого наступу проти польського панування, то є проти польської держави й польського дуза на їх землях польською мовою, а в першу чергу, в школах. Во школа, а польська народні школи мають великий вплив на становлення мови.

Революційна боротьба проти польського дуза та школи то проти польської держави і вимогою, де тільки частини цілої боротьби Української цієї проти польської держави, де тільки один напрям цілого однією мовою Української Національної Революції, що має ознаменувати виступом українською мовою Українського Народу зброєю зброї дитячої боротьби.

Але це підтримку дуза очакують!
Боротьба проти польського дуза в школах це боротьба за виховання української молоді в українській мові.

Вже найважчий час розгорнути боротьбу за збереження української мови масовими організаціями, революційним наступом талок і па-терні шкільництва.

Батьки й Матері!
Ставайте до боротьби з лавками за душу української дитини.

Навчіть Ваших дітей, як вони мають поступати в школах. Ходіть до своїх шкіл і там виступайте проти й одержіть проти польського за-владдя, проти польського дуза, проти жидів, андильних учителів. Дитини мають виховати в душі української дитини любов до свого народу, любов до України. Дитини мають пробити в народних шкільних школах свого життя. Не вержайте школи в терористи боротьби за нашу мову.

Українська дитина пережить у польській школі багато мук, знущань і ганьби. На душі української дитини чашують на кожному від ідеї про розквітання вродливі сіни. Підступом і терором вивертають пролетарі дитячу.

Але ми не дамо вертати собі молоді!
Ми ж одержімо до цього, щоб наша дитина збрала, що вона є й дитина й! Ж не одержімо до цього, щоб наша дитина збрала на робіт, щоб,

▲ Звернення ОУН, поширюване під час «шкільної» акції 1933 р.

◀ Одним із пріоритетних напрямів діяльності ОУН було видання пропагандистської літератури та листівок, що мали виховувати населення в націоналістичному дусі. Обкладинка «Розбудови Нації» — журналу, що був офіційним виданням ОУН до 1934 р.

Вік провідників Крайової езекутиви ОУН:

- Богдан Кравців — провідник від лютого 1929 до червня 1930 р. — 25 років;
- Юліян Головінський — від червня до вересня 1930 р. — 36 років;
- Степан Охримович — від жовтня 1930 до квітня 1931 р. — 25 років;
- Іван Габрусевич — від літа 1931 до березня 1932 р. — 29 років;
- Богдан Кордюк — від серпня 1932 до січня 1933 р. — 24 роки;
- Степан Бандера — від січня 1933 до червня 1934 р. — 24 роки;
- Осип Мащак — від серпня до грудня 1934 р. — 26 років;
- Лев Ребет — від лютого 1935 до грудня 1938 р. — 23 роки;
- Мирослав Тураш — від грудня 1938 до червня 1939 р. — 28 років;
- Володимир Тимчій — від серпня 1939 до лютого 1940 р. — 26 років.

Степан Бандера (1909–1959) — лідер націоналістичного руху, за чим ім'ям протягом десятиліть діячів цього руху називали бандерівцями. Народився в селі Старий Угринів на Івано-Франківщині в сім'ї священника. Активний учасник молодіжних націоналістичних організацій, член ОУН від моменту її створення. З 1933 р. — провідник Крайової езекутиви ОУН; 1934 р. — заарештований і засуджений до смертної кари, згодом вирок змінено на довічне ув'язнення; 1939 р., з падінням Польщі, вийшов на волю, очолив опозицію до чинного Провідника ОУН Андрія Мельника і 1940 р. став лідером Революційного проводу ОУН. Улітку 1941 р. заарештований німцями за відмову відкликати Акт відновлення Української Держави; до 1944 р. перебував у нацистському концтаборі «Заксенгаузен». Вийшовши на волю, очолив Закордонні Частини ОУН. Ще довго після війни і навіть після придушення повстанського руху в Україні його вважали небезпечним ворогом радянського режиму. Убитий 15 жовтня 1959 р. агентом КГБ Богданом Сташинським.

Із виступу Степана Бандери на суді:

«Прокурор сказав, що на лаві підсудних засідає гурт українських терористів та їхній штаб. Хочу сказати, що ми, члени ОУН, не є терористами. ОУН огортає своєю акцією всі ділянки національного життя... Заявляю, що ні програмово, ні, якщо йде мова про кількість членів у поодиноких ділянках організаційної праці, бойова акція не є єдиною, не є першою, але рівнорядною з іншими ділянками. Тому, що в цій залі розглядали атентати, що їх виконувала Організація, міг би хтось думати, що Організація не числиться з життям людини взагалі і навіть з життям своїх членів. Коротко скажу: люди, які весь час у своїй праці є свідомі, що кожної хвилини самі можуть втратити життя, такі люди як ніхто інший вміють цінити життя. Вони знають його вартість. ОУН цинить вартість життя своїх членів, дуже цинить, але — наша ідея в нашому понятті є така велична, що коли йде про її реалізацію, то не одиниці, не сотні, а мільйони жертв треба посвятити, щоб її таки реалізувати. Вам найкраще відомо, що я знав, що накладаю головою, і відомо вам, що мені давали змогу своє життя рятувати. Живучи рік із переконанням, що втрачу життя, я знав, що переживає людина, яка має перед собою перспективу в найближчому часі втрати життя. Але впродовж цілого того часу я не переживав того, що переживав тоді, коли вислав двох членів на певну смерть: Лемика і того, хто вбив Перацького».

▼ Листівка з портретами засуджених членів ОУН на Варшавському процесі.

▼ Члени товариства «Луг» села Берлин на Львівщині.

польських, так і закордонних, дала змогу перетворити суд на трибуну для пропаганди ідей ОУН. Горда постава підсудних, що відмовилися розмовляти польською мовою, підтримка їх з боку присутніх у залі, повага, яку виявляли інші ув'язнені до Степана Бандери, змусивши навіть суддів та

із гарячих сердець молодих патріотів, тому ніхто й ніщо не могло їх спинити, надто ж не пробувала цього зробити організація, яка доклала стільки зусиль, щоб їхні серця стали саме такими.

Щоночі гірськими стежками перебиралися на Закарпаття невеликі групи юнаків, які бажали влитися до лав новоствореної Карпатської Січі. Її кістяк сформували найбільш готові до цього люди — члени ОУН. Михайло Колодзінський — «Гузар», Зенон Коссак — «Тарнавський», Роман Шухевич — «Щука», Іван Бутковський — «Гуцул», Осип Карачевський — «Свобода», Юрій Лопатинський — «Калина», Олекса Гасин — «Лицар», а також сотні інших бойовиків ОУН стали героями Карпатської Січі. Частина з них заплатила своїм молодим життям за прагнення захистити свободу в цьому куточку України, інші ж здобули неоціненний бойовий досвід, який став їм у пригоді в подальшій боротьбі в лавах Української Повстанської Армії.

Після коротких кривавих боїв віддана на поталу угорським воякам Карпатська Україна припинила існувати — відійшли в інший світ сотні тих, хто присягнув захищати її. Клятву «Здобудеш Українську Державу, або загинеш у боротьбі за неї» було виконано сповна. Полите кров'ю молодих патріотів Закарпаття стало новою легендою в боротьбі українців за свою державу.

Зі спогадів вояка Карпатської Січі В. Щербія:

«Полчища гонведів* звужували перстень довкруги Карпатської України. Їхню навалу здержували лише сотні молодих карпатців та "пришельців" з різних куточків України. Між карпатською молоддю були цілком "жовтодзьобі" школярі. Озброєння Карпатської Січі не можна було рівняти з мадярським. Найціннішою зброєю Січі були молоді гарячі серця, сповнені вщерть Україною, якій вони ті серця віддали.

В Штабі Січі діловий спокій. Перший президент Карпатсько-Української Держави о. Августин Волошин конферує з начальником Штабу, пол. Михайлом Гузарем — «Колодзінським» та штабовими старшинами, пор. Щукою (Романом Шухевичем), пор. З. Тарнавським (Зеноном Коссаком), пор. Чорним і іншими. Очікує відповіді від німецького уряду, куди вислав прем'єра і міністра закордонних справ. Німецький консул у Хусті повинен кожної хвилини таку відповідь передати.

Коло півночі консул привіз депешу... Уряд Третього Райху "не має заінтересування в самостійності Карпатської України... радить піддатися мадярам без зайвого проливу крові..."

У Штабі була тиша, але така, що за нею слідує буря. Ця буря пронеслась якомось дуже лагідно. Поручник Карпатської Січі Зенон Тарнавський-Коссак, якомсь невдавано, з питомою йому культурою спокійно проказав: "В українському словнику немає українського відповідника для слова капітуляція".

* Вояки угорської армії.

▼ У штабі Карпатської Січі.

